

DE REISWEG VAN WERELD-SYSTEMENANALYSE, OF HOE ERAAN TE WEERSTAAN EEN THEORIE TE WORDEN

*Immanuel Wallerstein*¹
(vertaling Wim Vandekerckhove)²

SUMMARY – *The Itinerary of World-Systems Analysis, or How to Resist to Become a Theory* - On March 11th 2002 the American sociologist Immanuel Wallerstein held a lecture at the Faculty of Philosophy of the University of Ghent. The context of the lecture was the inauguration of the 'Chair Immanuel Wallerstein'. Through his own intellectual evolution Wallerstein describes the evolution of the social sciences during the past decades and at the same time his own position as a social scientist. Doing so, Wallerstein insists that his concept of world-systems analysis has not been created as a theory, because in his view theories always conclude a process of generalisation. His world-systems analysis, on the contrary, uses theoretical insights without wanting to conclude the scientific discussion.

De term 'theorie' roept bij de meeste mensen het concept op van een set van onderling verbonden ideeën die coherent, rigoureuus en duidelijk zijn, en waaruit kan worden geput om de empirische werkelijkheid te verklaren. De term 'theorie' duidt evenwel ook het einde aan van een proces van generalisering en dus van afsluiten, zelfs al is dat maar voorlopig. Voor de constructie van adequate of plausibele verklaringen van complexe fenomenen, is de bewering dat men tot een theorie is gekomen vaak contraproductief, omdat dit een vroegtijdig afsluiten van wetenschappelijke activiteiten oplegt. Hoe complexer de realiteit, hoe meer dit waar blijkt te zijn. In zulke gevallen lijkt het me beter de empirische realiteit te verkennen doorheen een bril die geïnformeerd wordt door theoretische wenken maar er niet door gebonden is. Precies omdat ik meen dat dit in hoge mate het geval is bij de verklaring van historische systemen – de grote schaal en de lange termijn – heb ik lang de benaming van wereld-systementheorie voor het werk dat ik doe afgewezen. Ik stond erop dat ik bezig was met wereld-systemenanalyse. Dit is dus het verhaal van de afgelegde weg en groei van een non-theorie, die ik wereld-systemenanalyse noem.

Het verhaal begint voor mij in de jaren '50, toen ik mijn studies sociologie aan de Columbia University aanvatte. Mijn voornaamste empirische belangstelling ging uit naar hedendaagse politiek, in de V.S. en in de wereld. In die tijd werd Columbia gezien als het centrum van de structureel-functionalistische analyse, en het departement sociologie was vooral trots op haar voortgezet onderzoek dat de theorieën van Robert K. Mer-

¹ Dit is de vertaling van een tekst die Immanuel Wallerstein uitsprak op 11 maart 2002, ter gelegenheid van de inauguratie van de Leerstoel Immanuel Wallerstein, aan de Universiteit Gent.

² Wim Vandekerckhove is als doctoraatbursaal verbonden aan de Universiteit Gent, Vakgroep Wijsbegeerte en Moraalwetenschap, Centrum voor Ethiek en Waardonderzoek.

ton combineerde met de methodologische benaderingen van Paul F. Lazarsfeld. Minder geweten is dat Columbia ook het centrum was van een belangrijk nieuw deelgebied van de sociologie, namelijk politieke sociologie.³ In die tijd behoorden S. Martin Lipset, Daniel Bell en Johan Galtung – alle drie opvallend geassocieerd met politieke sociologie – tot haar faculteit en bezoekers. Ook Robert S. Lynd, C. Wright Mills, Herbert Hyman, Ralf Dahrendorf, Daniel Lerner en Lazarsfeld – die eigenlijk allemaal politieke sociologie bedreven, zij het onder andere rubrieken – werkten er.

Politieke sociologie was een bloeiend en groeiend gebied. Een van de allereerste onderzoekscomités van de zopas opgerichte *International Sociological Association* was er een voor de politieke sociologie. De *Social Science Research Council* sponsorde een meerjarig, omvangrijk project van haar *Committee on Comparative Politics*. Ik vond het vanzelfsprekend dat ik mezelf zou beschouwen als een politieke socioloog.⁴

Ik had evenwel één eigenaardigheidje. Ik geloofde niet dat de Koude Oorlog tussen de westerse 'vrije wereld' en de Sovjet 'communistische wereld' de primaire politieke strijd was van het post-1945 tijdperk. Als belangrijkste conflict beschouwde ik eerder dat tussen de geïndustrialiseerde landen en wat de Derde Wereld⁵ werd genoemd, ook bekend als de strijd van de kern versus de periferie, of nog later als Noord-Zuid. Omwille van die overtuiging besloot ik van de studie van hedendaagse sociale veranderingen in Afrika mijn belangrijkste wetenschappelijk streven te maken.⁶ De jaren '50 waren een periode waarin de westerse wereld haar eerste serieuze blik wierp op wat buiten haar eigen muren gebeurde. In 1955 was de Bandoeng-conferentie van Aziatische en Afrikaanse onafhankelijke staten het moment van zelfbevestiging van de niet-westerse wereld, het moment waarop zij volle participatie in de wereldpolitiek opeiste. Het 'Jaar van Afrika', 1960, was het jaar waarin 16 verschillende staten onafhankelijk werden. Het was ook het jaar van de Kongo-crisis, die leidde tot massale VN-inmenging in haar burgeroorlog, een burgeroorlog die door bemoeienis van buitenaf een pak verwarder werd. En 1960 was ook het jaar waarin ik Frantz Fanon ontmoette, een auteur die ik reeds lang las en wiens theorievorming een substantiële invloed had op mijn eigen werk. Fanon was een Martinikaan en een psychiater, die als dusdanig naar Algerije trok

³ Een korte uiteenzetting van het cultureel belang van dit deelgebied is te vinden in mijn artikel "The Significance of Political Sociology", in R. Alapuro et al. (eds.), *Encounter with Erik Allardt* (Helsinki: Yliopistopaino, 1995), 27-28.

⁴ Mijn M.A. thesis uit 1954 droeg de titel "McCarthyism and the Conservative". Mijn Ph. D. dissertatie uit 1959 droeg de titel "The Role of Voluntary Associations in the Nationalist Movements in Ghana and the Ivory Coast". Die werd later gepubliceerd als *The Road to Independence. Ghana and the Ivory Coast* (Paris & La Haye: Mouton, 1964). Tijdens de eerste ISA-bijeenkomst die ik bijwoonde in Stresa, Italië, in 1959, nam ik deel aan de vergaderingen van het *Committee on Political Sociology*. Later woonde ik een van de conferenties van het *SSRC Committee* bij in Frascati, Italië, in 1964 en schreef een bijdrage voor de publicatie met betrekking tot de conferentie: "The Decline of the Party in Single-Party African States", in J. Lalombara & M. Weiner (eds.), *Political Parties and Political Development* (Princeton: Princeton Univ. Press, 1966), 201-214.

⁵ Zie mijn terugblik vanaf 2000 in "C'était quoi, le tiers-monde?", *Le monde diplomatique*, août 2000, 18-19.

⁶ Mijn eerste twee boeken, afgezien van de gepubliceerde dissertatie, waren *Africa: The Politics of Independence* (New York: Random House, 1961) en *Africa: The Politics of Unity* (New York: Random House, 1965). In 1973-74 was ik voorzitter van de *African Studies Association*.

waar hij militant werd van het Algerijnse *Front de Libération Nationale*. Zijn eerste boek, *Black Skin, White Masks*, eerst gepubliceerd in het Frans in 1952, gaat over de psychische impact van blanke dominantie op zwarten. In de jaren '90 herleefde het werk en werd het opnieuw gepubliceerd, en momenteel wordt het als hoogst relevant beschouwd voor de discussies omtrent identiteit. Maar destijds was het zijn vierde en laatste boek, *The Wretched of the Earth* – in het Frans gepubliceerd in 1961, vlak voor zijn vroegtijdig sterven aan leukemie en voorzien van een voorwoord door Jean-Paul Sartre –, dat hem wereldberoemd maakte. Het boek werd in zekere zin een manifest voor 's werelds nationale bevrijdingsbewegingen, evenals voor de Black Power beweging in de VS.

In de beste traditie van zowel Freud als Marx poogde Fanon aan te tonen dat wat op het eerste gezicht irrationeel was – voornamelijk het gebruik van geweld door deze bewegingen – in hoge mate rationeel bleek wanneer men de zaak dieper bekeek. Het boek was daarom niet alleen polemisch en een oproep tot actie, maar meer nog een reflectie op de sociale wetenschap, door de nadruk die het werk legde op een voorzichtige analyse van de sociale basis van rationaliteit. In een aantal artikels⁷ die ik toen schreef, probeerde ik het werk van Fanon te duiden en te verdedigen. Ik keerde op het onderwerp terug in mijn discussie over Freud en rationaliteit tijdens mijn lezing als voorzitter van de *International Sociological Association* in 1998.⁸

De jaren '60 vormden een periode van snel opeenvolgende onafhankelijkheden in Afrika. Het was ook de periode van de eerste post-onafhankelijkheidsmoeilijkheden: niet alleen de Kongo-crisis maar ook de militaire machtsgrepen in een groot aantal staten. Aangezien ik over het actuele gebeuren doceerde en schreef, deed men beroep op mij om die verscheidene nieuwe gebeurtenissen te verklaren. Het deed bij mij de indruk ontstaan dat ik de krantenkoppen achterna holde en dat dit een sociale wetenschapper niet paste. Tijdens mijn veldwerk met betrekking tot de beweging voor Afrikaanse eenheid in 1965 besloot ik een nieuwe benadering van deze onderwerpen uit te proberen door het ruimtebestek en tijdsbestek van mijn analyses te verruimen. Aan drie Afrikaanse universiteiten gaf ik drie versies van een eerste schets van deze benadering: Legon in Accra, Ghana; Ibadan in Nigeria; en Dar-es-Salaam in Tanzania.

Hun interesse bracht mij ertoe twee zaken te proberen toen ik terugging naar Columbia. Ik zette een nieuwe cursus op die het verruimde bestek in de analyse vorm gaf en kreeg daar behoorlijk wat respons op van studenten. Tegelijkertijd werden Terence Hopkins en ikzelf door het departement gevraagd om een cursus te geven over de methodologie van 'vergelijkende analyse', waarin we een kritiek gaven op 'de vergelijkende studie van nationale samenlevingen'. Samen schreven we een artikel waarin we vroegere manieren van dergelijk werk beschouwden.⁹

⁷ Zie bijvoorbeeld mijn bijdrage over Fanon in de *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol. V (1968), 326-327; "Frantz Fanon: Reason and Violence", *Berkeley Journal of Sociology*, XV, 1970, 222-231; "Fanon and the Revolutionary Class", in *The Capitalist World-Economy* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1979), 250-268.

⁸ "The Heritage of Sociology, The Promise of Social Science", *Current Sociology*, XLVII, Jan. 1999, esp. pp. 9-12.

⁹ "The Comparative Study of National Societies", *Social Science Information*, VI, 5, Oct. 1967, 25-58.

Rond die tijd ondernamen we een groot project gericht op inhoudsanalyse, dat systematisch poogde de proposities te verzamelen uit de toen reeds ontelbare artikels die beweerden een vergelijkende methode te hanteren. We lieten een twintigtal studenten fungeren als lezers – in een twaalfstal talen – en vroegen hen een schema in te vullen van het artikel dat we hadden uitgepikt. Die gigantische inhoudsanalyse hebben we nooit gepubliceerd omdat we ontdekten dat een overgroot deel van de artikels die zichzelf ‘vergelijkend’ noemden, een enigszins ‘exotisch’ land vergeleken met het herkomstland van een van de auteurs, meestal de VS. Maar jammer genoeg vergeleken de auteurs de verzamelde gegevens in het exotisch land met de eigen herinnerde of verbeelde – maar nooit empirisch onderzochte – realiteit. En dat vonden wij verkeerd.

Grasduinend in *Africana Bulletin* – het tijdschrift van Poolse afrikanisten en dus een ietwat obscure bron – ontdekte ik een aantal schitterende artikels van Marian Malowist. Malowist was een economisch geschiedkundige die zich toedeed op de periode 14de tot 17de eeuw. Hij schreef voornamelijk over Oost-Europa maar week daarvan af om te schrijven over zowel de koloniale expansie als over de goudhandel in de 14de en de 15de eeuw tussen de westkust van Afrika en Noord-Afrika.¹⁰ In het licht van mijn verdere ontwikkeling hadden de artikels twee verdiensten: (1) ze brachten me tot het ander werk van Malowist en (2) in het eerste artikel introduceerde Malowist mij tot het grote werk van Fernand Braudel, *The Mediterranean*¹¹.

Mijn ontevredenheden ten aanzien van de vergelijkende studie van nationale samenlevingen, gecombineerd met mijn ontdekking, dankzij Braudel, van de wereld van de 16de eeuw brachten mij op een slecht idee, hetwelk uiteindelijk en onvoorspelbaar tot een ommezwaai van mijn werk zou leiden in de richting van wereld-systemenanalyse. Aangezien ik, samen met vele anderen, Afrikaanse en post-koloniale staten als ‘nieuwe naties’ had omschreven, moesten er dus ook ‘oude naties’ zijn. En oude naties zijn ooit nieuwe naties geweest. Ik besloot dan ook te onderzoeken hoe oude naties – voornamelijk West-Europa – zich hadden gedragen wanneer ze nieuwe naties waren, namelijk in de 16de eeuw. Dat was een slecht idee want het was gebaseerd op premissen van de moderniseringstheorie, die ik later zo sterk zou verwerpen.¹² West-Europese staten in de 16de eeuw waren in geen enkel opzicht parallel aan de derdewereldstaten in de 20ste eeuw.

Gelukkig las ik zowel Braudel als Malowist.¹³ Bij Braudel ontdekte ik twee concepten die sindsdien centraal staan in mijn werk: het concept van wereld-economie en het

¹⁰ “Les aspects sociaux de la première phase de l’expansion coloniale”, *Africana Bulletin*, No. 1, 1964, 11-40; «Le commerce d’or et d’esclaves au Soudan occidental», *Africana Bulletin*, No. 4, 1966, 49-93.

¹¹ *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l’époque de Philippe II* werd eerst in 1949 gepubliceerd (Paris: Armand Colin) en in een herziene uitgave in twee delen in 1966. De Engelse vertaling is gebaseerd op de herziene uitgave, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II* (New York: Harper & Row) maar verscheen pas in 1972.

¹² Mijn “manifest” kan men vinden in “Modernization: Requiescat in Pace”, uit 1975, oorspronkelijk verschenen in L. Coser & O. Larsen, eds., *The Uses and Controversy of Sociology* (New York: Free Press, 1976) en herdrukt in mijn *The Capitalist World-Economy* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1979), 132-137.

¹³ Ik erkende mijn schuld aan beiden in *The Modern World-System, I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century* (New York: Academic Press, 1974), xi.

concept van de *longue durée*. Bij Malowist – en daarna natuurlijk in andere Poolse en Hongaarse auteurs – ontdekte ik de rol van Oost-Europa als een opkomende periferie van de Europese wereld-economie in de 16de eeuw. Over die drie ontdekkingen moet ik uitweiden.

In *The Mediterranean* besprak Braudel de eenheid van analyse. Hij benadrukte dat de mediterrane wereld een ‘wereld-economie’ was. Die term haalde hij bij een Duitse geograaf, Fritz Rörig, die rond 1920 sprak van *Weltwirtschaft*. Braudel vertaalde die term niet als *économie mondiale* maar wel als *économie-monde*. Zowel hij als ik zouden vele jaren later duidelijk maken dat het hier om een cruciaal onderscheid ging: tussen *économie mondiale*, wat de ‘economie van de wereld’ betekent en *économie-monde*, hetwelk een ‘economie die een wereld is’ betekent.¹⁴ Het onderscheid was eerst en vooral conceptueel. In de tweede formulering is de wereld geen bestaande stoffelijke entiteit waarin een economie wordt geconstrueerd; eerder zijn het de economische relaties die de grenzen van de sociale wereld definiëren. Het tweede onderscheid was geografisch. In de eerste term staat de ‘wereld’ gelijk aan de globe; in de tweede term slaat ‘wereld’ enkel op een grote geografische ruimte waarin zich vele staten bevinden en die hoewel ze globe-omvattend kan zijn, dat niet noodzakelijk, en zelfs meestal niet is.

Onmiddellijk werd ik met een probleem geconfronteerd. De Romaanse talen laten dit onderscheid gemakkelijk toe, door het gebruik van een zelfstandig naamwoord in plaats van een adjectief. Namelijk, *économie-monde* in plaats van *économie mondiale*. De Duitse taal laat dit onderscheid orthografisch niet toe, omdat men enkel het zelfstandig naamwoord kan gebruiken dat vasthangt aan het andere zelfstandig naamwoord en het omvormt tot een enkel woord. Daarom merkte niemand ooit Rörigs gebruik van de term op, een gebruik dat enkel contextueel begrepen kon worden. Ik kon de term van Braudel vertalen door een koppelteken in te lassen: ‘*world-economy*’ in plaats van ‘*world economy*’. Het koppelteken maakte het adjectief tot een zelfstandig naamwoord en duidde daarmee de onverbreekbaarheid aan van de twee woorden die één concept vertegenwoordigen.¹⁵

Ik nam dus Braudels concept van de ‘wereld-economie’ en combineerde het met Polanyi’s notie dat er drie vormen van economisch gedrag zijn, die Polanyi reciprociteit, herverdeling en ruil noemde.¹⁶ Ik besloot dat reciprociteit refereerde aan wat ik minisystemen noemde – kleine systemen die geen wereld-systemen zijn – en dat herverdeling en ruil refereerden aan wat ik de twee varianten van wereld-systemen noemde, namelijk

¹⁴ Zie Fernand Braudel, *Civilization & Capitalism, 15th-18th Century*, III: *The Perspective of the World* (New York: Harper & Row, 1984), ch. I, esp. pp. 21-24.

¹⁵ Over het koppelteken had ik het in “World System versus World-Systems: A Critique”, *Critique of Anthropology*, XI, 2, 1991, 189-194.

¹⁶ Karl Polanyi, *The Great Transformation* (Boston: Beacon Press, 1957), ch. 4. Zie ook “The Economy as Instituted Process”, in K. Polanyi et al., eds., *Trade and Market in the Early Empires* (Glencoe, IL: Free Press, 1967), 243-270. En in zeer korte vorm, “Forms of Integration and Supporting Structures”, in Karl Polanyi, *The Livelihood of Man*, onder redactie van Harry W. Pearson (New York: Academic Press, 1977), 35-43.

wereld-rijken en wereld-economieën.¹⁷ Ik argumenteerde vervolgens dat het moderne wereld-systeem een kapitalistische wereld-economie was, dat kapitalisme enkel binnen het raamwerk van een wereld-economie kon bestaan en dat een wereld-economie enkel werkzaam kon zijn volgens kapitalistische principes. Doorheen mijn oeuvre is die argumentatie te vinden. De eerste, meest bekende versie (1974) is *'The Rise and Demise of the World-Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis.'*¹⁸

Ik stootte op een tweede orthografisch probleem. Zowel Braudel als ik waren ervan overtuigd dat wereld-economieën organische structuren waren die een leven hadden – een begin en een einde. Precies daarom moesten er doorheen de geschiedenis meerdere wereld-economieën – en natuurlijk meerdere wereld-rijken – geweest zijn. Ik lette er dan ook op om niet van wereld-systeemanalyse, maar wel van wereld-systemenanalyse te spreken. Dit kan vanzelfsprekend lijken, maar het vormde niettemin de hoeksteen van een stevige aanval door Andre Gunder Frank in de jaren '90. Hij argumenteerde dat er slechts één wereldsysteem was geweest, ooit, en dat het ten minste 2500 jaar lang de Euraziatische gemeenschap had omvat – en de laatste 500 jaar zelfs de gehele wereld – en dat daarom koppelteken noch meervoud nodig was. Uiteindelijk bleek dat er verschillende criteria werden gehanteerd om de grenzen van een systeem te definiëren. Daaruit kwam de veronderstelling voort dat het concept kapitalisme irrelevant was voor de discussie – het had ofwel altijd ofwel nooit bestaan.¹⁹

Als voor de moderne wereld een wereld-systeem de gepaste eenheid van analyse is en als er meerdere wereld-systemen hebben bestaan in de menselijke geschiedenis, dan moest Braudels concept van meerdere sociale temporaliteiten onmiddellijk centraal komen te staan. Braudel had *The Mediterranean* (1949) opgebouwd rond een elementaire architectuur. Hij vertelde het verhaal drie keer in termen van drie temporaliteiten: de korte termijn, de middellange termijn en de lange termijn. Pas later zou hij zijn fundamenteel besluit expliciet theoretiseren in het beroemde artikel 'History and the Social Sciences: The *longue durée*', gepubliceerd in 1958.²⁰

¹⁷ Let op het koppelteken in al deze formuleringen. 'World empire' (en *Weltreich*) is een term dat anderen reeds voor mij hadden gebruikt. Ik vond evenwel dat aangezien geen enkel van die structuren globaal was, in het Engels dat koppelteken nodig was vanwege dezelfde grammaticale logica die het koppelteken aangewezen maakte in het geval van wereld-economie.

¹⁸ *Comparative Studies in Society and History*, XVI, 4, Sept. 1974, 387-415, herdrukt in mijn *The Capitalist World-Economy* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1979), 1-36.

¹⁹ Op dit moment heeft Frank die argumenten in vele teksten gepubliceerd. Zie vooral de vroege versie, "A Theoretical Introduction to 5000 Years of World-System History", *Review*, XIII, 2, Spring 1990, 155-248, en de volwassen versie, *ReOrient: Global Economy in the Asian Age* (Berkeley: Univ. of California Press, 1999). Voor mijn kritiek op *ReOrient*, zie "Frank Proves the European Miracle", *Review*, XXII, 3, 1999, 355-371. Hetzelfde nummer van *Review* bevat eveneens kritische besprekingen van Frank door Samir Amin en Giovanni Arrighi.

²⁰ "Histoire et sciences sociales: la longue durée", *Annales E.S.C.*, XIII, 4, oct.-déc. 1958, 725-753. Dit werd opnieuw gepubliceerd in *Ecrits sur l'histoire* (Paris: Flammarion, 1969), 41-83. Het verscheen in het Engels in tenminste vier verschillende versies. De lezer moet evenwel beducht zijn voor de meeste toegankelijke vertaling, in *On History* (Chicago: Univ. of Chicago Press, 1980), omdat deze niet accuraat is op punten die cruciaal zijn voor deze discussie.

In dat artikel spreekt Braudel niet van drie temporaliteiten, zoals we zouden verwachten, maar van vier. Hij voegt er de ‘hele lange termijn’ aan toe. Die vier hebben conceptuele benamingen: de korte termijn is *histoire événementielle*, de middellange termijn is *histoire conjoncturelle*, de lange termijn is *histoire structurelle*. Over de hele lange termijn schrijft hij: ‘Als het bestaat, moet het de tijd van de wilden zijn.’²¹ Het vertalen van die termen levert problemen op,²² maar de cruciale discussie is epistemologisch. Braudel stelde vast dat, in de laatste 150 jaar, de sociale wetenschappen verdeeld waren tussen nomothetische en idiografische manieren van kennen, de zogenaamde *Methodenstreit*. Braudel identificeerde dit als de verdeeldheid tussen diegenen die enkel de eeuwige waarheden van de sociale werkelijkheid – de hele lange termijn – beschouwden enerzijds, en diegenen die ervan uitgingen dat alles particulier en dus niet herhaalbaar was – de korte termijn – anderzijds. Braudel wou de stelling verdedigen dat de cruciale sociale temporaliteiten in feite de andere twee waren. En dan vooral die van de *longue durée*, dewelke structurele beperkingen bevatte met drie karakteristieken: ze zijn niet altijd onmiddellijk zichtbaar, ze zijn erg duurzaam en erg standvastig, maar ze zijn *niet* eeuwig.

De meest directe impact die de Braudeliaanse imperatief – over de prioriteiten die wetenschappers moesten toekennen aan verschillende sociale temporaliteiten – op mij had, lag in de conceptie van hoe ik *The Modern World-System* zou schrijven. Het werd geen zoektocht naar de eeuwige waarheden van vergelijkende organisatorische analyse – dé norm in de sociologie van na 1945, inclusief de politieke sociologie – maar eerder het verhaal van een singulier fenomeen, het moderne wereld-systeem, gestuurd door een manier van verklaren die ik wereld-systemenanalyse was gaan noemen. Braudel noemde dit *histoire pensée*, wat best vertaald kan worden als ‘analytische geschiedenis’. Braudels nadruk op meerdere sociale tijden zou me later nog tot grotere epistemologische vraagstukken leiden.

Malowist – en daarna de grotere groep van Oost-Europese historici – bezorgde me de stof die het concept van periferie vorm gaf. Het was eerder typisch voor de Latijn-Amerikaanse wetenschappers gegroepeerd rond Raúl Prebisch in de *Economic Commission for Latin America (ECLA)*. De term ‘tweede feodaliteit’ was reeds gemeengoed om te beschrijven wat in het Europa van de 16de tot 18de eeuw ‘ten oosten van de Elbe’ was gebeurd. Uitzonderlijk was – en wellicht is het dat nog steeds – de ‘tweede’ feodaliteit te zien als fundamenteel verschillend van de ‘eerste’ feodaliteit. Dat zij één noemer – feodaliteit – moesten delen was mijns inziens niet dienstig aan enig analytisch denken.

In de ‘eerste’ feodaliteit produceerden de heerlijkheden grotendeels voor de eigen consumptie en misschien voor de omliggende kleine gebieden. In de zogenaamde ‘tweede feodaliteit’ produceerden de plantages voor verkoop op veraf gelegen markten. De visie dat dergelijke eenheden deel en onderdeel waren van de opkomende kapitalistische

²¹ Fernand Braudel, *Ecrits sur l'Histoire* (Paris: Flammarion, 1969), p. 76.

²² Die problemen behandelde ik in “The Invention of TimeSpace Realities: Towards an Understanding of our Historical Systems”, *Geography*, LXXIII, 4, Oct. 1988, herdrukt in *Unthinking Social Science* (Cambridge: Polity, 1991), 135-148.

wereld-economie werd een van de fundamentele thema's van mijn boek en van wereld-systemenanalyse. Bovendien had de visie dat de zogenaamde tweede feodaliteit een kenmerk was van een kapitalistisch systeem, belangrijke implicaties voor eerdere theorievorming over de aard van kapitalisme, zowel door marxisten als door liberalen. Lange tijd was kapitalisme gedefinieerd geweest in termen van een beeldvorming uit de geschiedenis van West-Europa van de 19de eeuw, namelijk dat van loonarbeiders in fabrieken – vaak pas geproletariseerd en niet in bezit van de productiemiddelen – die een loon kregen – hun enig inkomen – van een werkgever die winst zocht op de markt. Deze beeldvorming was zo sterk dat de meeste analytici een onderneming die volgens een ander principe van arbeidscompensatie was georganiseerd, weigerden als kapitalistisch te categoriseren. En dus kon het grootste deel van de wereld niet als kapitalistisch worden beschouwd, of beter, men zei dat het *nog niet* kapitalistisch was.

In de ontwikkeling van wereld-systemenanalyse was de verwerping van die negentiende-eeuwse visie cruciaal. De klassiek liberaal-marxistische visie was gebaseerd op een theorie van ontwikkelingsfasen die zich parallel voltrokken in de eenheid van analyse, meer bepaald staten, samenlevingen of sociale formaties. Die visie ging voorbij aan wat ons een vanzelfsprekend feit leek, namelijk dat kapitalisme functioneerde als een systeem waarin er *meerdere* manieren van arbeidscompensatie werkzaam waren, gaande van loonarbeid dat veel gebruikt werd in de rijkere kernzones tot verschillende vormen van gedwongen arbeid, veel gebruikt in de armere, meer perifere zones – en met natuurlijk vele tussenvormen. Wanneer men de analyse staat per staat deed, zoals bij de klassieke methode het geval was, dan merkte men op dat verschillende staten verschillende manieren van arbeidscompensatie hanteerden. Analytici concludeerden hieruit dat de armere zones ergens in de toekomst de structuur van de rijkere zones zouden gaan repliceren. Wereld-systemenanalyse suggereerde daarentegen dat het precies dit differentieel patroon van de wereld-economie was dat het de kapitalisten mogelijk maakte de eindeloze accumulatie van kapitaal verder te zetten en in feite de rijkere zones nog rijker maakte.²³ Daarom was dit patroon een definiërend structureel element van het systeem en niet transitioneel of archaisch van aard.

Heb ik dit inzicht getheoretiseerd? In zekere zin wel, ja, maar ik heb het met voorbehoud gedaan, hoewel ik er zeker van was dat ik op het goede spoor zat. Toen ik *The Modern World-System* had afgewerkt, realiseerde ik me dat het uitpilde van analytische beweringen en dat het een hele reeks architectonische middelen bevatte die evenwel nergens systematisch uiteen werden gezet. Ik maakte me minder zorgen om de legitimiteit van de oefening dan over de potentiële verwarring bij de lezer. En dus voegde ik een laatste hoofdstuk toe, hetwelk de titel 'Theoretical Reprise' meekreeg. Samen met het artikel 'The Rise and Demise', dat grotendeels een kritiek was op het getheoretiseer van anderen evenals een poging om aan te tonen hoe het veranderen van een paar premissen de plausibiliteit van de resultaten deed toenemen, waren dit mijn eerste theoretiserende uiteenzettingen in wereld-systemenanalyse.

²³ Deze visie beargumenteer ik in veel van mijn werken. Zie vooral Part I, "The inequalities of core and periphery", in *The Capitalist World-Economy* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1979), 1-164.

Maar voor mijn critici was het niet genoeg. Veel recensenten, zelfs bevriende²⁴, berispten me omwille van het gebrek aan expliciete theorievorming – ik geloof dat de juiste term ‘weerlegbare hypothesen’ is – en schreven dat zonder theorievorming mijn pogingen niet meer waren dan een interessant narratief.²⁵ Ik werd ook berispt omwille van mijn lange voetnoten, “die zelfs meer dan een pagina in beslag namen”. In mijn opzicht gaven de lange voetnoten een bewuste strategie weer om mijn analyses van wetenschappelijke discussies rond empirische vragen op te bouwen, in een poging te tonen hoe een herformulering van de vragen helderheid kon brengen in wat voor de meeste mensen donkere debatten waren geworden.²⁶

Maar niet alle kritiek was gericht op het gebrek aan theorievorming. Er werden ook interessante debatten gevoerd over empirische vragen. Was Rusland werkelijk een ‘externe arena’ in de 16de eeuw, zoals ik beweerde, of was het eerder een ‘perifere zone’ zoals Polen?²⁷ Hoe kon ik voorbijgaan aan het Ottomaanse Rijk in de analyse van Karel V en zijn moeilijkheden om een wereld-rijk te construeren? Was het Ottomaanse Rijk ‘extern’ ten aanzien van de Europese wereld-economie?²⁸ Ik had mij voorbereid om mijn empirische keuzes te verdedigen, maar zulke kritieken deden problemen rijzen omtrent definities. Ze waren theoretisch van aard en ze dwongen me mijn positie te verduidelijken.

Er waren twee fundamenteel theoretische aanvallen. De eerste kwam uit marxistische hoek en stelde dat ik het fundamenteel belang van de klassenstrijd onderschatte en dat ik kapitalisme verkeerd definieerde. Dit was de Brenner-kritiek. Zijn kritiek suggereerde dat mijn visie een ‘markt’-gekleurde was – soms ook ‘circulationisme’ genoemd. Ik had de aangewezen klassengebaseerde visie op kapitalisme moeten hanteren.²⁹ In

²⁴ Zie bijvoorbeeld Michael Hechter, *Contemporary Sociology*, IV, 3, 1975, 217-222, die zijn prijzen temperert met een kritiek van tekortkomingen. Twee daarvan hebben betrekking op theorievorming. “[T]here is no theory to account for the triumph of the European world-economy in the sixteenth century... There is a certain lack of conceptual precision which mars the analysis” (p. 221).

²⁵ Zie de schitterende discussie omtrent de kritiek dat Wallerstein “only one case” heeft in Roland Wulbert, “Had By the Positive Integer”, *American Sociologist*, X, 4, Nov. 1975, p. 243.

²⁶ Een van de weinige personen die voor deze techniek gewonnen was en die de strategie duidelijk kon verwoorden, is Franco Moretti:

“Writing about comparative social history, Marc Bloch once coined a lovely ‘slogan’, as he himself called it: ‘years of analysis for a day of synthesis’; and if you read Braudel or Wallerstein you immediately see what Bloch had in mind. The text which is strictly Wallerstein’s, his ‘day of synthesis’, occupies one third of a page, one fourth, maybe half; the rest are quotations (fourteen hundred, in the first volume of *The Modern World-System*). Years of analysis; other people’s analysis, which Wallerstein synthesizes into a system.”

“Conjectures on World Literature”, *New Left Review*, second series, No. 1, Jan./Feb. 2000, 56-57.

²⁷ Zie H. H. Nolte, “The Position of Eastern Europe in the International System in Early Modern Times”, *Review*, VI, 1, Summer, 1982, 25-84.

²⁸ “Is there good reason for considering Poland part of the periphery within Europe’s world-economy and regarding the Ottoman empire as part of an external arena?” Frederic Lanc, “Economic Growth in Wallerstein’s Social System”, *Comparative Studies in Society and History*, XVIII, 4, Oct. 1975, 528.

²⁹ “Thus the correct counterposition cannot be production for the market versus production for use, but the class system of production based on free wage labour (capitalism) versus pre-capitalist class systems.” Robert Brenner, “The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism”, *New Left Review*, No. 104, July-Aug. 1977, p. 50.

zijn artikel viel Brenner niet alleen mij maar ook Paul Sweezy en Andre Gunder Frank aan. Gezamenlijk besloten we geen rechtstreeks antwoord te schrijven op het artikel – gezamenlijk noch apart. Ik besloot Brenner, wiens visie nogal wat bijval kreeg, op een andere manier te beantwoorden.

Tegelijkertijd kwam er een tweede fundamentele kritiek, dit keer vanuit het Otto Hintze-kamp. Zowel Theda Skocpol als Aristide Zolberg lanceerden polemieken door te stellen dat wereld-systemenanalyse politieke en economische fenomenen in eenzelfde arena gooit terwijl ze analytisch gescheiden moeten worden gehouden, omdat ze functioneren volgens andere en vaak tegenstrijdige premissen.³⁰ Over wat ik had gedaan, hadden ze natuurlijk gelijk, alleen, ik beschouwde dat niet als fout. Het leek me eerder een theoretische deugd.

Mijn substantieel antwoord op beide – veel gelezen – theoretische kritieken is te vinden in het tweede deel van *The Modern World-System*, hetwelk de ondertitel *Mercantilism and the Consolidation of the World-Economy, 1600-1750* draagt. Ik poogde erin aan te tonen, tegen de Brenner-visie op het marxisme in, dat er geen meerdere vormen van kapitalisme waren – mercantilistische, industriële, financiële – maar dat deze vormen verwezen naar alternatieve manieren van kapitalisten om winst te maken, die beter of slechter zijn voor particuliere kapitalisten naargelang de conjuncturele verschuivingen in de werking van de wereld-economie. Bovendien verdedigde ik dat het verloop van de Nederlandse hegemonie een noodzakelijke sequens in het leven riep. Die hegemonie werd mogelijk door eerst suprematie te bereiken – in termen van efficiëntie – in productieve activiteiten, hetwelk leidde tot suprematie in commerciële activiteiten, wat dan weer leidde tot suprematie op financieel vlak. De ondergang van de Nederlanden verliep volgens dezelfde sequentie. Voor wat de veronderstelde aparte logica's van respectievelijk de markt en de staat betrof, probeerde ik aan te tonen dat het tegendeel het geval was, namelijk dat er eenzelfde logica werkzaam was in het wereld-systeem als

³⁰ Theda Skocpol suggereert, net als Brenner die toegeeft haar artikel gezien te hebben alvorens het gepubliceerd werd, dat ik het “*basic Marxist insight that the social relations of production and surplus appropriation are the sociological key to the functioning and development of any economic system*” over het hoofd heb gezien. “Wallerstein’s World Capitalist System: A Theoretical and Historical Critique”, *American Journal of Sociology*, LXXXII, 5, May 1977, 1079. Niettemin heeft haar meer fundamentele kritiek te maken met de relatie tussen de economische en politieke arena’s: “[The] model is based on a two-step reduction: first, a reduction of socio-economic structure to determination by world market opportunities and technological production possibilities; and second, a reduction of state structures and policies to determination by dominant class interests” (pp. 1078-79). In zijn kritiek op mijn werk (“The Origins of the Modern World System: A Missing Link”, *World Politics*, XXXIII, 2, Jan. 1981, 253-281), raadt Aristide Zolberg specifiek Hintze aan als een “fruitful avenue for theoretical reflection”. Hij schrijft dat Hintze “remains one of the very few scholars who identify the interactions between endogenous processes of various kinds and exogenous political processes as a problematic for the analysis of European political development”. Let op de nadruk op “political”. Voor Zolberg, evenals voor Skocpol en ook voor Brenner, ben ik te “economistisch”.

geheel en in elk van haar delen – de kernzones, de periferie en de semiperiferie, zowel opkomend als afgaand.³¹

Het werd me stilaan duidelijk wat ik vanuit tactisch oogpunt aan het doen was. Elk deel en elk hoofdstuk van de opeenvolgende delen ging vooruit in de tijd, nieuwe empirische vragen bediscussiërend, andere elementen van een architectonisch schema opwerpend. Men kan het nu eenmaal niet over alles tegelijk hebben. Hoe de stukken in elkaar passen wordt enkel duidelijk – of duidelijker – naargelang men zich doorheen de complexe empirische data werkt. Ik had bovendien besloten een tactiek van overlappende tijdsegmenten te hanteren. Het tweede deel begint in 1600 terwijl het eerste deel in 1640 eindigde, en het derde start ergens rond 1730 terwijl het tweede eindigt in 1750. En dat zal ook het geval zijn voor de volgende delen. Binnen elk boek hadden de hoofdstukken zelf ook chronologische limieten, die soms deze van het boek te buiten gingen. Ik was er immers van overtuigd dat chronologische limieten, die sowieso altijd moeilijk te leggen zijn, in functie staan van het probleem dat ter discussie ligt. Eenzelfde gebeuren kan in twee verschillende chronologische begrenzingen vallen, afhankelijk van het onderwerp. Het schrijven van een complex verhaal vereist een intelligent flexibel schema.

Ondertussen had ik een groot aantal artikels geschreven, her en der gepubliceerd. Maar wanneer men in een artikel – of lezing – zowel voor wereld-systemenanalyse wil pleiten als een specifiek probleem wil behandelen, moet men balanceren tussen fundamentele premissen en particuliere discussie. Ik probeerde in elk belangrijk artikel ten minste iets relevants te schrijven dat vóór mij nog niet geschreven was. Natuurlijk moest ik daarbij veel herhalen van wat ikzelf reeds elders geschreven had, want anders zouden de toehoorders of de lezers mijn redeneringen misschien niet kunnen volgen. Dat die artikels daarna verzameld werden uitgegeven had het voordeel dat ze niet alleen beter verspreid werden, maar dat ook de theoretische vervlechting werd bevorderd.

Begin jaren '80 werd ik gevraagd een reeks lezingen te geven aan de Universiteit van Hawaï. Een Franse uitgever vroeg me omstreeks die tijd ook een kort boek te schrijven over 'kapitalisme'. Ik antwoordde dat ik dergelijk werk wel wou schrijven, op voorwaarde dat ik het 'historisch kapitalisme' mocht noemen. Het adjectief was cruciaal voor mij, aangezien ik de stelling wou verdedigen dat het geen zin heeft om eerst een definitie van wat kapitalisme is te bedenken en dan rond ons te kijken om te zien of het al dan niet bestond. Ik suggereerde daarentegen dat we moesten nagaan hoe het

³¹ Kern-periferie werd als antinomic toegepast op de analyse van de wereld-economie voor het eerst bekend gemaakt door Raúl Prebisch en zijn genoten in de *U.N. Economic Commission of Latin America* in de jaren '50, voornamelijk om de toen dominante antinomic van geïndustrialiseerde en agriculturale naties te vervangen. Impliciet gebruikte Prebisch een wereld-systemenperspectief door te benadrukken dat wat gebeurde in de twee sets van landen een functie was van hun onderlinge relaties eerder dan van interne sociale structuren. Dit Prebisch-raamwerk werd verder ontwikkeld, vooral haar politieke implicaties dan, door wat in de jaren '60 bekend is geworden als afhankelijkheidstheorie. In mijn boek, *The Modern World-System*, vol. I (New York: Academic Press, 1974), stond ik crop een derde categorie toe te voegen, de semiperiferie, waarvan ik beweerde dat deze zich niet zomaar tussen de andere bevond, maar dat zij een cruciale rol had in hoe het systeem werkte. Wat de semiperiferie is, en hoe ze precies kan worden gedefinieerd, is sindsdien een twistpunt. Een vroege poging van mij om dat duidelijk te maken is te vinden in "Semiperipheral Countries and the Contemporary World Crisis", in *The Capitalist World-Economy* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1979), 95-118.

systeem daadwerkelijk werkzaam was. Bovendien wilde ik argumenteren dat er slechts één kapitalisme is en ooit geweest is, aangezien de enige geldige eenheid van analyse het wereld-systeem was en dat slechts één wereld-economie het lang genoeg had uitgehouden om een kapitalistisch systeem te institutionaliseren. Dit onderwerp behandelde ik eerder in mijn verwerping van loonarbeid als definiërend kenmerk bij uitstek van het kapitalistisch systeem. Is het systeem een *wereld*-systeem of zijn er evenveel kapitalistische systemen als er staten zijn?

In mijn lezingen in Hawaï had ik het dus over ‘historisch kapitalisme’ en die lezingen herwerkte ik tot een kort boek. Niettegenstaande de titel, bevat het boek erg weinig empirisch/historisch materiaal over hoe het systeem historisch had gewerkt en waarom. Twaalf jaar later werd ik gevraagd een lezingenreeks te geven aan de Chinese Universiteit van Hongkong. Het leek mij een goede gelegenheid om het kapitalistisch wereld-systeem doorheen haar geschiedenis te bespreken. De lezingen werden gehouden onder de titel ‘Capitalist Civilization’, en er is ook een boek dat beide lezingenreeksen bundelt.³² Dit boek is mijn beste poging ooit om tot een systematische theorievorming te komen. Het is hier onmogelijk om het werk samen te vatten, maar het is het enige moment waarop ik het volledig gamma van onderwerpen die ik in andere boeken en essays had behandeld, probeer te bestrijken, en waarbij het mijn bedoeling was om aan te tonen hoe de verschillende delen een geheel vormden.

In 1976 ging ik mijn medewerker Terence Hopkins vergezellen aan de Binghamton Universiteit. We zetten er het *Fernand Braudel Center for the Study of Economics, Historical Systems and Civilizations (FBC)*³³ op, waarvan ik sindsdien directeur ben. Drie zaken zijn belangrijk met betrekking tot het FBC: de naam, de manier van werken en de onafhankelijke activiteiten.

Door Braudels naam te gebruiken wilden we onze toewijding tot de studie van de *longue durée* – van de sociale verandering op lange termijn en op grote schaal – aantonen. De rest van de naam werd bekomen door de ondertitel van het tijdschrift *Annales – E.S.C.*, wat stond voor economieën, samenlevingen en civilisaties, alle in meervoudsvorm – enigszins aan te passen. ‘Samenlevingen’ veranderden we in ‘historische systemen’. Dit was een bewust theoretisch standpunt. De term ‘samenleving’ – fundamenteel voor algemene sociologische oriëntaties³⁴ – leek ons de sociologie in een totaal verkeerde richting te hebben gestuurd. In de praktijk zijn de grenzen van de term ‘samenleving’ bepaald geworden door het adjectief dat ervoor werd geplaatst. In de moderne wereld waren deze adjectieven bijna altijd de namen van staten – de Nederlandse samenleving, de Braziliaanse samenleving enzovoort. En dus legde de term een staatsstructuur op aan de eenheid van analyse, waardoor hedendaagse staten verlengd werden in hun – aangenomen – historisch verleden. Zo moest de Duitse samenleving gezien worden als de samenleving van de ‘Germaanse volkeren’ over pakweg tweeduizend jaar, terwijl

³² *Historical Capitalism, with Capitalist Civilization* (London: Verso, 1995).

³³ Ik verwijs naar de web site: <<http://fbc.binghamton.edu>>.

³⁴ Voor algemene sociologische oriëntaties, zie Robert K. Merton, “The Bearing of Sociological Theory on Empirical Research, *Social Theory and Social Structure*, rev. and enl. ed., Glencoe, IL: Free Press, 1957, 87-89.

de staat zelf pas vanaf 1871 bestaat, en dan nog volgens grenzen die betwist werden en die verschillende keren gewijzigd werden.³⁵ In plaats daarvan gebruikten wij de term 'historisch systeem', waarmee we een entiteit bedoelden dat tegelijk systemisch – met grenzen en mechanismen of regels van functioneren – en historisch - aangezien het op een bepaald moment begint - doorheen de tijd evolueert en uiteindelijk in een crisis terechtkomt en ophoudt te bestaan. De term 'historisch systeem' leek ons een preciezere specificatie van het concept van de *longue durée*.

De manier van werken van het FBC was toch wel ongewoon. Het hield een organisatorische verschuiving in die een theoretisch standpunt vertaalde. Bijna elk georganiseerd onderzoek verliep volgens een of twee mogelijkheden. Eén manier is als onderzoeksprogramma van een of soms meerdere individuen, ofwel alleen uitgevoerd ofwel met gebruik van assistenten die hiërarchisch ondergeschikt zijn en wiens intellectuele functie het uitvoeren van toegewezen taken is – het gebruik van assistenten is in feite de uitgebreide versie van het functioneren van de geïsoleerde wetenschapper. De tweede manier betreft het samenwerkingsverband, waarin een aantal – soms zelfs erg veel – wetenschappers of onderzoeksinstituten samenwerken op een gemeenschappelijk probleem, mogelijk onder het leiderschap van één persoon. Een typisch resultaat is dan een boek met veel hoofdstukken, individueel geschreven, waarvoor dan iemand een inleiding schrijft in de hoop te kunnen aantonen hoe de stukken samenpassen.

Het FBC wou geen samenwerkingsverbanden, maar wel collectief onderzoek – onderzoek dat toch een eenheid vormt – institutionaliseren. We brachten een potentiële groep samen rond een gedeeld interessepunt, die dan 'gecoördineerd' werd door een of meerdere personen. Die groepen noemden we *Research Working Groups (RWG's)*. Elke groep spendeert een aanzienlijke periode aan het definiëren van het onderzoeksprobleem en het ontwikkelen van een onderzoeksstrategie, waarop de groep haar leden taken toewijst. Die toewijzing maakt het verschil met het samenwerkingsproject. Het toewijzingsproces is collectief en niet hiërarchisch. Onderzoekers rapporteren regelmatig aan de groep, die hun werk bekritiseert en hen dan nieuwe groepsbepaalde taken toewijst. De resultaten van dergelijk werk zijn geen verzamelingen van individuele artikels maar een geïntegreerd boek door vele handen geschreven, dat als monografie gelezen kan worden.³⁶ Het is duidelijk dat die benadering de concrete toepassing is van het eerder vermelde standpunt ten aanzien van theorievorming – het ontwijken van vroegtijdige afsluiting.

We handelden ook vanuit de veronderstelling dat complexe intellectuele problemen vele handen en vele vaardigheden vereisen. Meer nog, zulke problemen vereisen het bijeenplaatsen van meerdere bronnen van sociale kennis, die ontspringen uit de ver-

³⁵ Ik behandelde dit onderwerp, specifiek aan de hand van Duitsland, om een meer theoretisch punt duidelijk te maken in "Societal Development, or Development of the World-System?" Het betreft een lezing voor de *Deutsche Soziologentag* en werd eerst gepubliceerd in *International Sociology*, 1, 1, Mar. 1986, 3-17, en daarna nog eens in *Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth-Century Paradigms*, Cambridge: Polity Press, 1991, 64-79.

³⁶ Ik had het over de organisatorische geschiedenis en filosofie in "Pedagogy and Scholarship", in I. Wallerstein, ed., *Mentoring, Methods, and Movements: Colloquium in Honor of Terence K. Hopkins by His Former Students*, Binghamton, NY: Fernand Braudel Center, 1998, 47-52.

scheiden sociale biografieën van de deelnemers. Het dient gezegd dat het typisch was voor RWG's aan het Fernand Braudel Center dat ze onderzoekers van over heel de wereld bevatten, met een veelheid van talenkennis: een cruciaal element in het verwerven van meerdere vormen van kennis, ook van kennisvormen die in het onderbewuste van de onderzoekers verborgen zitten.

Voor wat de onafhankelijke activiteiten betreft, hebben de RWG's zich over de jaren heen geëngageerd in onderzoek met betrekking tot een grote waaier van onderwerpen en onderzoeksgebieden waarvan de logica van wereld-systemenanalyse de noodzaak tot verkenning suggereerde. En verkenning is wel degelijk een sleutelwoord. Het waren alle omvangrijke onderwerpen en elk ervan deed een berg problemen rijzen met betrekking tot het vinden, of beter creëren van geschikte en bruikbare gegevens. Het resultaat was telkens een kleine stap in de richting van de specificatie van de geïntegreerde theoretische architectuur die we hoopten te kunnen bouwen. Niettemin bevatte elk van de onderzoeken een min of meer nieuwe conceptualisering en gebruik van onvolledige en inadequate gegevens – maar toch de beste die op dat moment ter beschikking was, tenminste dat dachten we. En elke groep probeerde de ontvangen canon van veronderstelde theoretische kennis te herschrijven.

Niet elke groep slaagde daarin. Sommige onderzoeksprojecten moesten worden stopgezet. Maar de projecten die werden afgerond en daarna gepubliceerd, waren onder meer: de relatie van cyclische ritmes en seculaire trends van het wereld-systeem; het functioneren van transnationale goederenkettingen; hegemonie en rivaliteit in het interstatensysteem; regionaliteit en de semiperiferie; incorporatie van het externe speelveld en de daaropvolgende periferialisatie; patronen van antisystemische bewegingen; creëren en transformeren van huishoudens; de spanning tussen racisme-seksisme en universalisme; de historische oorsprong en ontwikkeling van de sociale wetenschap; het traject van het wereld-systeem, 1945-2025; de oorsprong van de twee culturen en uitdagingen van de epistemologie; en momenteel, een groot project over wat anderen globalisering noemen maar wat wij opvatten als 'crisis, stabiliteit of transformatie?'³⁷ Elk project vroeg drie tot tien jaar collectief werk.

Het FBC, net zoals andere onderzoeksstructuren, was constant op zoek naar gelden om haar werking te ondersteunen en diende daarom projectvoorstellen in bij meerdere fondsen. We ontdekten dat wanneer we aanvragen deden bij het NSF of zelfs bij het NEH de externe evaluaties doorgaans evenwichtig verdeeld waren tussen enthousiasme en afkraken. Slechts weinig referenten leken neutraal. Soms kregen we het geld en andere keren niet. Maar wanneer de projectvoorstellen werden afgekraakt, gebeurde dat altijd op basis van methodologische vragen, op basis van de mate waarin de onderzoekswijze die wij voorstelden onvoldoende positivistisch was en daarom, volgens sommige referenten, onvoldoende wetenschappelijk. We realiseerden ons zo'n twintig

³⁷ Het verhaal van 1976-1991 is te vinden in een pamflet, *Report on an Intellectual Project: The Fernand Braudel Center, 1976-1991*. Het is uitgeput, maar kan op het web worden gevonden: <<http://fbc.binghamton.edu/fbcintel.htm>>. De vervolgjaren staan beschreven in de nieuwsbrieven van het FBC, ook op het web: <<http://fbc.binghamton.edu/newsletter.htm>>.

jaar geleden dat wanneer men de wijze van analyseren van de hedendaagse wereld wou reconstrueren, het onvoldoende was om gegevens te presenteren, en dat zelfs gegevens ondersteund door stevige theoretische verklaringen onvoldoende waren. De kernvraag was hoe we weten wat we denken te weten, of beter, de vraag naar de geschikte epistemologie voor de sociale wetenschap.

In de jaren '80 stak een tweede uitdaging ten aanzien van ons werk de kop op. Het kwam voort uit een brede stroom van wat sommigen *cultural studies* en anderen postmodernisme of andere post-dingen noemden. Die critici vonden niet dat we te weinig onweerlegbare hypothesen hadden, maar dat we er te veel hadden. Wereld-systemenanalyse zou slechts een zoveelste groot verhaal zijn dat best in de prullenmand belandde, hoe recent de constructie ook was. We mochten dan wel de illusie hebben de *status quo* van de sociale wetenschap op wereldvlak te doorbreken, voor die critici belichaamden we die *status quo*. Men zei dat we de doodzonde hadden begaan cultuur te ontkennen.³⁸ Ik ging, net als het Fernand Braudel Center, dieper in op die tegenwerpingen. Enerzijds was dat een kwestie van het verder ontvouwen van onze agenda – men kan niet alles tegelijk doen – maar met het vuur aan de schenen ontvouwt de agenda zich ongetwijfeld sneller. Het was daarom wellicht een toevalstreffer – hoewel er eigenlijk geen toeval bestaat in de intellectuele geschiedenis – dat ik rond die tijd het werk van Ilya Prigogine ontdekte. Ik hoorde hem spreken op een conferentie in 1981. Daarvoor kende ik zelfs zijn naam niet. Ik was verbaasd iemand zo duidelijk te horen formuleren wat ikzelf zo lang op een verwarde manier had aangevoeld. Daarenboven was dit iemand een Nobelprijswinnaar chemie.

Prigogine is chemicus van opleiding. In de historische relatie tussen chemici en fysici zijn het de fysici die de chemici ervan beschuldigden te weinig Newtoniaans te zijn, wat eigenlijk neerkomt op het verwijt niet genoeg positivistisch te zijn. Chemici waren constant in de weer fenomenen te beschrijven – bijvoorbeeld de tweede wet van de thermodynamica – op een manier die de premissen van de klassieke dynamica lijkt tegen te spreken. Bijvoorbeeld door de omkeerbaarheid van tijd tegen te spreken. Fysici argumenteerden dat deze omschrijvingen/wetten gezien moeten worden als voorlopige formuleringen, die het resultaat zijn van onvolledige kennis, maar dat datgene wat de chemici analyseerden uiteindelijk wel in zuivere Newtoniaanse termen zou kunnen worden omschreven. Prigogine ontving zijn Nobelprijs in 1977 voor zijn werk over 'dissipatieve processen', maar meer algemeen omwille van zijn voortrekkersrol in de analyse van de fysica van nonequilibriumprocessen, hetwelk centraal stond in het opkomende grote gebied van het 'complexiteitsonderzoek'. Naargelang Prigogine zijn werk verderzette, werd hij stoutmoediger. Hij stelt niet langer enkel dat nonequilibriumprocessen bestaan *naast* equilibriumprocessen. Hij zegt nu heel duidelijk dat equilibriumprocessen heel speciale, *uitzonderlijke* gevallen zijn van de fysische realiteit, en

³⁸ Zie Stanley Aronowitz, "A Metatheoretical Critique of Immanuel Wallerstein's *The Modern World-System*", *Theory and Society*, X, 4, July 1981, 503-20. Het grootste deel van het artikel valt het gebruik van "systems theory" aan omwille van haar nomothetische vooringenomenheid en trekt vervolgens deze inferentie: "*Ideologies of legitimation, questions of cultural domination, etc. take on little or no importance.... Wallerstein sees no need to account for the specific development of hegemonic bourgeois democratic ideologies which are already in the process of formation in the period of capitalism's early rise*" (p. 516).

dat dit kan worden aangetoond in het kerngebied van de klassieke fysica zelf, namelijk dynamische systemen.³⁹

Ik zal hier niet ingaan op de details van zijn argumenten.⁴⁰ Belangrijk voor mijn eigen analyse, en mijns inziens ook voor de sociale wetenschap, zijn twee onderling verbonden elementen in de constructie van Prigogine. Het eerste element is de fundamentele onbepaaldheid van alle realiteit – fysische en dus ook sociale. Laat het duidelijk zijn wat bedoeld wordt met onbepaaldheid. Het betekent *niet* dat orde en verklaring niet bestaan. Prigogine is van mening dat realiteit bestaat in een vorm van ‘deterministische chaos’. Hij verdedigt het standpunt dat orde altijd *tijdelijk* bestaat, maar zichzelf ongedaan maakt wanneer haar lijnen ‘bifurcatiepunten’ raken – punten waar er twee evenwaardige oplossingen voor de vergelijkingen zijn – en dat de keuze die in een bifurcatie wordt gemaakt *intrinsiek* niet vooraf te bepalen is. Het gaat dus niet om onvolledige kennis, maar wel om de *onmogelijkheid* van voorkennis.

Sindsdien heb ik geargumenteed dat de positie van Prigogine een oproep is tot het in acht nemen van een ‘niet uitgesloten midden’ – gedetermineerde orde en onverklaarbare chaos – en in dat opzicht volledig parallel is aan die van Braudel, die eveneens de twee extremen – die zich als exclusieve antinomieën van particularisme en eeuwig universalisme aandienen – verwerpt, en opteert voor orde – structurele tijd – die zichzelf onvermijdelijk ongedaan maakt.⁴¹ De positie van Prigogine had twee gevolgen voor wereld-systemenanalyse: de eerste was psycho-politiek, en de tweede was intellectueel van aard.

Het psycho-politieke gevolg mag niet worden onderschat. Nomothetische sociale wetenschap is gebaseerd op de absolute legitimiteit van de Newtoniaanse waarheden, als model en als begrenzing. Dat een natuurwetenschapper die waarheden op een plausible manier uitdaagde en dat die uitdaging een centraal onderdeel van een ernstige en substantiële kennisbeweging binnen de natuurwetenschappen werd, ondermijnde het intimiderend effect dat binnen de sociale wetenschappen uitging van argumenten die vasthielden aan gedateerde wetenschappelijke methodes – bijvoorbeeld methodologisch individualisme – terwijl binnen de natuurwetenschappen de stamvaders deze methodes

³⁹ “[O]ur position is that classical mechanics is incomplete, because it does not include irreversible processes associated with an increase in entropy. To include these processes in its formulation, we must incorporate instability and nonintegrability. Integrable systems are the exception. Starting with the three-body problem, most dynamical systems are nonintegrable.... We therefore obtain a probabilistic formulation of dynamics by means of which we can resolve the conflict between time-reversible dynamics and the time-oriented view of thermodynamics.” Ilya Prigogine, *The End of Certainty: Time, Chaos, and the New Laws of Nature* (New York: Free Press, 1997), 108.

⁴⁰ De recentste en duidelijkste versie is te vinden in *The End of Certainty*. Het moet vermeld worden dat zelfs hier de problemen van de orthografie binnen sluipen. Zekerheid is in de Engelse editie enkelvoud. Maar het Franse origineel draagt de titel *La fin des certitudes*, en daar staat zekerheid in het meervoud. Ik ben van mening dat de uitgevers een grove fout begingen bij het vertalen van de titel.

⁴¹ Zie mijn “Time and Duration: The Unexcluded Middle, or Reflections on Braudel and Prigogine”, *Thesis XI*, No. 54, Aug. 1998, 79-87.

aan het herdenken zijn, of beter, zoals ik heb benadrukt, deze aan het *ontdenken* zijn, dat wil zeggen, ze weghalen uit onze geïnternaliseerde en onderbewuste aannames.⁴²

De intellectuele gevolgtrekking is niettemin nog belangrijker. Het werk van Prigogine heeft onmiddellijke implicaties voor hoe men aan wereld-systemenanalyse doet, en trouwens ook voor hoe men gelijk welke vorm van sociale wetenschap beoefent. Het laat ons toe precieze referenties te verbinden aan het concept van de ‘normale’ ontwikkeling van een structuur, wanneer de wetten van die structuur houdbaar zijn en wanneer processen neigen terug te keren tot een equilibrium – wat we ‘cyclische ritmes’ of het wereld-systeem noemen – en, om zulke periode van ‘normale’ ontwikkeling, die de vorm aanneemt van ‘seculiere trends’, te onderscheiden van momenten van structurele crisis. De momenten van structurele crisis zijn die waarin het systeem ver van equilibrium is verwijderd en de bifurcatie nadert. Op dat punt kan men enkel voorspellen dat het bestaande systeem niet kan blijven voortbestaan, maar niet welke richting het zal uitgaan. Langs de andere kant is het zo dat, precies omdat bij bifurcatie de systeemlijnen zich zeer wild bewegen, elke inbreng een meer significante impact heeft, wat het tegenovergestelde is van wat gebeurt tijdens ‘normale’ periodes, wanneer zelfs een grote inbreng slechts in kleine veranderingen resulteert.

Het was nu mogelijk om dit als model te nemen voor de transformatie van zelfs de meest complexe systemen van allemaal, namelijk sociale systemen. Met Braudel en Prigogine konden we stellen dat zulke systemen een leven hadden – begin, normale ontwikkeling en terminale crisissen. We konden stellen dat, in terminale crisissen, de impact van sociale actie veel groter was dan in periodes van normale ontwikkeling. Het liet ons toe dit de periode te noemen waarin de ‘vrije wil’ doorslaggevend is.⁴³ Vervolgens konden we dit toepassen op een analyse van het moderne wereld-systeem. Zo argumenteerden we, in het collectieve werk van het Fernand Braudel Center, *The Age of Transition: Trajectory of the World-System, 1945-2025*⁴⁴, op basis van een analyse van zes vectoren van het wereld-systeem tussen 1945 en 1990, dat het wereld-systeem zich in een structurele crisis bevond en dat het tegen een bifurcatie aanleunde.⁴⁵

⁴² Over het belang van ‘ontdenken’ in tegenstelling tot ‘herdenken’, zie de Inleiding, “Why Unthink?,” tot mijn *Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth-Century Paradigms* (Cambridge: Polity Press, 1991), 1-4, en *passim*.

⁴³ Ik plaatste de discussie inzake ‘vrije wil’ binnen een vijfde sociale tijd, die Braudel niet had behandeld. Ik noemde dit de ‘transformationele tijd’ en suggereerde dat die overeenkwam met de *kairos* die Paul Tillich behandelde (*The Protestant Era*, Chicago: Univ. of Chicago Press, 1948, esp. pp. 32-51). *Kairos* staat voor ‘de juiste tijd’ en Tilled zegt ervan dat “All great changes in history are accompanied by a strong consciousness of a kairos at hand” (p. 155).

Zie “The Invention of TimeSpace Realities: Towards an Understanding of our Historical Systems”, *Unthinking Social Science* (Cambridge: Polity, 1991), 146-147, waarin ik meer bepaald het concept van transformationele tijd verbind met de discussie van Prigogine over de consequenties van ‘cascading bifurcations’.

⁴⁴ London: Zed Press, 1996. Het boek werd gecoördineerd door Terence K. Hopkins en Immanuel Wallerstein.

⁴⁵ De zes vectoren zijn het interstatensysteem; wereldproductie; arbeidskracht op wereldvlak; menselijke welvaart op wereldvlak; sociale cohesie van de staten; en structuren van kennis. Deze zes vectoren staan beschreven in twee hoofdstukken die ik schreef, getiteld “The Global Picture, 1945-1990” en “The Global Possibilities, 1990-2025”.

De tweede bijdrage van Prigogine bestond uit de nadruk die hij legde op de absurditeit van de omkering van tijd. Niet alleen absurditeit waar het vanzelfsprekend absurd was, zoals in verhitingsprocessen of sociale processen, maar in elk aspect van de fysische werkelijkheid. Hij hanteerde de vergeten slogan van Arthur Eddington, 'the arrow of time', en verdedigde de stelling dat zelfs atomen gedetermineerd zijn door de *arrow of time*, en dus zeker het universum als geheel. Ook hier sloot hij aan op Braudel, en ook hier was het cruciaal dat dit thema door een fysicus werd aangebracht. Dit verhoogde namelijk de plausibiliteit van onze bewering dat sociale systemen *historische* systemen waren en dat elke analyse op welk niveau dan ook, de *arrow of time* in rekenschap moet brengen.⁴⁶

Zodoende waren we terechtgekomen in de maalstroom van epistemologische debatten, die eigenlijk evenzeer rond filosofische als wetenschappelijke vraagstellingen draaien. Die problemen kwamen centraal te staan binnen wereld-systemenanalyse. Onze bijdrage bestaat in het begrijpen van de evolutie van die debatten als een proces van het moderne wereld-systeem, als een integrale reflectie van haar geocultuur. Ik besprak die problemen in *Unthinking Social Science*. En in 1993 startten we, dankzij de steun van de Gulbenkian Foundation, met het samenstellen van een internationale commissie die de historische evolutie van de sociale wetenschappen bestudeerde en zocht naar mogelijkheden voor herstructurering.

Het samenstellen van de Commissie was een belangrijk deel van de opdracht. We besloten die klein te houden, opdat het werkbaar zou blijven: tien personen. En we wilden personen uit verschillende disciplines binnen de sociale wetenschappen. Tevens besloten we een paar fysici en een paar menswetenschappers aan te trekken. De uiteindelijke quota's waren 6-2-2, en deze moesten worden ingevuld door personen van over heel de wereld – alle vijf de continenten – en vanuit verschillende taaltradities – we raakten aan vier. Met een limiet van tien personen konden we niet alles bijeenkrijgen, maar we kwamen toch dichtbij. We wilden immers personen die reeds interesse hadden getoond in de grote epistemologische vraagstukken.⁴⁷

Het verslag van de Commissie, *Open the Social Sciences*,⁴⁸ bevat vier hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk gaat over de historische constructie van de sociale wetenschappen van de 18de eeuw tot 1945. Het tweede hoofdstuk behandelt de drie voornaamste

⁴⁶ Het belang van de tijdsdimensie in de heroriëntatie van sociologische theorievorming staat centraal in mijn ISA Presidential Address, "The Heritage of Sociology, The Promise of Social Science", *Current Sociology*, XLVII, Jan. 1999, 1-37, *passim*.

⁴⁷ Dit was de uiteindelijke ledenlijst van de Commissie: Immanuel Wallerstein, chair, sociology, USA; Calcutous Juma, science and technology studies, Kenya; Evelyn Fox Keller, physics, USA; Jürgen Kocka, history, Germany; Dominique Lécourt, philosophy, France; V.Y. Mudimbe, Roman Languages, Congo; Kinhide Mushakoji, political science, Japan; Ilya Prigogine, chemistry, Belgium; Peter J. Taylor, geography, U.K.; Michel-Rolph Trouillot, anthropology, Haiti. Gegeven de academische en geografische mobiliteit van wetenschappers, zijn de vermelde disciplines die van hun doctoraten en de vermelde landen die van hun identificatie (door geboorte of nationaliteit).

⁴⁸ I. Wallerstein, et al., *Open the Social Sciences: Report of the Gulbenkian Commission on the Restructuring of the Social Sciences* (Stanford: Stanford Univ. Press, 1996). Vanaf 2000 bestaat het rapport in 24 edities in 21 talen. Er zijn nog meerdere in voorbereiding.

debatten sinds 1945: over de geldigheid van het onderscheid tussen de sociale wetenschappen; over de mate waarin de erfenis parochiaal is; en over de realiteit en geldigheid van het onderscheid tussen de 'twee culturen'. Een derde hoofdstuk stelt zich de vraag wat voor sociale wetenschap we moeten construeren en bespreekt vier thema's: mens en natuur; de staat als analytische bouwsteen; het universele en het particuliere; en objectiviteit. Het laatste hoofdstuk bevat een conclusie over de herstructurering van de sociale wetenschappen.

Naast de bijdrage die het verslag wilde leveren aan het begrijpen van de historische constructie en de hedendaagse intellectuele dilemma's van de sociale wetenschappen, wees het ook – hoewel in mindere mate – naar de historische constructie van een meer omvattend schema, de 'twee culturen'. Begrijpen hoe de categorieën van kennis waren ontstaan, welke rol deze categorieën speelden in de werkzaamheid van het wereld-systeem en hoe ze het tevoorschijn komen van wereld-systemenanalyse zelf hadden vorm gegeven, leken ons de volgende stappen te zijn voor wereld-systemenanalyse. Een nog steeds voortdurend onderzoek aan het FBC stelt zich precies dat tot doel: zoeken naar de redenen waarom het onderscheid tussen 'filosofie' en 'wetenschap' zo centraal kwam te staan in het moderne denken in de 18de eeuw. Het valt immers gemakkelijk aan te tonen dat daarvoor de meeste denkers de twee concepten niet alleen niet antagonistisch maar overlappend en zelfs bijna identiek opvatten. We bestuderen eveneens waarom in meerdere gebieden in de post-1945 en zeker in de post-1970 periode, een reeks uitdagingen opdoken ten aanzien van dat onderscheid. En we zoeken deze uitdagingen te verbinden met de structurele crisis van het wereld-systeem.⁴⁹

In het Giddens-Turner volume uit 1987⁵⁰ schreef ik een artikel over 'wereld-systemenanalyse', waarin ik opriep tot een debat over dit paradigma. Het artikel vangt aan met de zinnen: "'Wereld-systemenanalyse' is geen theorie over de wereld, of over een deel ervan. Het is een protest tegen de manieren waarop sociale wetenschappelijke activiteit van bij haar aanvang midden 19de eeuw voor ons allen werd gestructureerd."⁵¹ In 1989 gaf ik een lezing over 'World-Systems Analysis: The Second Phase'⁵². Daarin belichtte ik een aantal onvoltooide opdrachten. Ik zei dat het vraagstuk waarrond alles draaide – tevens *'the hardest nut to crack'* – was hoe voorbij het onderscheid tussen drie sociale arena's te geraken: het economische, het politieke en het socio-culturele. Ik wees erop dat zelfs wereld-systemenanalytici, mijzelf inbegrepen, de taal van de drie arena's bleven gebruiken en niet in staat bleken het achter ons te laten, zelfs al riepen we luidop de valsheid van dat onderscheid uit. Tijdens een Millennium-symposium van de *British*

⁴⁹ Een eerste behandeling van dat laatste vraagstuk is reeds te vinden in Richard Lee, "Structures of Knowledge", in T.K. Hopkins & I. Wallerstein, coords., *The Age of Transition* (London: Zed Press, 1996), 178-206.

⁵⁰ A. Giddens & J. Turner, eds., *Social Theory Today* (Cambridge: Polity Press, 1987).

⁵¹ "'World-systems analysis' is not a theory about the world, or about a part of it. It is a protest against the ways in which social scientific activity was structured for all of us at its inception in the middle of the nineteenth century." Het artikel werd herdrukt in *Unthinking Social Science* (Cambridge: Polity, 1991), 237-256. Het citaat is te vinden op p. 237.

⁵² Het werd gepubliceerd in *Review*, XIII, 2, Spring 1990, 287-293, en herdrukt in *The End of the World As We Know It: Social Science for the Twenty-first Century* (Minneapolis: Univ. of Minnesota Press, 1999), 192-201.

Journal of Sociology in 2000 riep ik sociologen op de constructie van een nieuw en hergemaakte discipline die ik ‘historische sociale wetenschap’ noem, aan te vatten.⁵³

Ik blijf ervan overtuigd dat wereld-systemenanalyse eerst en vooral een protest is tegen de manieren waarop sociale wetenschap wordt beoefend, ook voor wat theorievorming betreft. Ik blijf ervan overtuigd dat we manieren van beschrijven moeten kunnen vinden die het idee van scheiding tussen de drie arena’s van sociale actie verwerpen. Ik blijf ervan overtuigd dat de historische categorisering van disciplines van de sociale wetenschappen intellectueel gezien geen enkele zin meer heeft. Maar het feit dat we blijven protesteren betekent dat we nog steeds in de minderheid zijn. En indien we er niet in slagen het ‘sleutelraadsel’ op te lossen, verdienen we misschien niet beter. Want zonder het op te lossen is het moeilijk om velen van de irrelevantie van de heilige discipline categorieën te overtuigen.

En dus blijf ik ervan overtuigd dat we een moeilijke strijd voeren, maar ook dat deze strijd deel en onderdeel is van de systemische transformatie waarin we leven en die nog een tijd zal duren. Als gevolg daarvan blijf ik ervan overtuigd dat het zeker de moeite loont te doen wat we doen. Maar we moeten daarbij openstaan voor veel stemmen en veel critici, willen we vooruitkomen. En dat is de reden waarom ik ervan overtuigd blijf dat het te vroeg is om dat wat we doen een theorie te noemen.

⁵³ “From Sociology to Historical Social Science: Prospects and Obstacles”, *British Journal of Sociology*, LI, 1, Jan.-Mar. 2000, 25-35.